

РОЗДІЛ 13. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ НАУКИ

УДК 342.3:327.57

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.5.41>

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Бариська Я.О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0001-5382-7974*

Бариська Я.О. Глобалізація як чинник трансформації форми правління сучасної держави.

Стаття присвячена дослідженню впливу глобалізаційних процесів на форму правління сучасної держави. Глобалізація розглядається як об'єктивна тенденція інтернаціоналізації різноманітних сфер суспільного життя, що справляє істотний вплив на трансформацію державно-правових інститутів, норм і відносин на всесвітньому, макрорегіональному та внутрішньодержавному рівнях. Аналізуються широкомасштабні модернізаційні перетворення другої половини ХХ століття, які спричинили формування якісно нової геополітичної конфігурації та зумовили перехід від однополярної до багатополлярної моделі світового розвитку. Досліджується правова глобалізація як процес формування загальносвітової системи правових норм, у якому міжнародне право, національне право та право міжнародних господарських об'єднань перебувають у стані тісної взаємозалежності. Встановлено, що універсалізація державно-правової сфери становить один із ключових вимірів глобалізаційних процесів, що проявляється в гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та визнанні примату міжнародного права над національним. Розглядаються універсальні тенденції деконцентрації, децентралізації та деволуції, які набувають особливої актуальності в умовах глобалізованого світу. Аналізується формування «європейської конституційної моделі», спільної для західноєвропейських та східноєвропейських держав, яка охоплює принципи конституційного ладу, положення щодо регулювання інститутів державної влади та норми у сфері захисту прав і свобод людини. Обґрунтовується необхідність переосмислення змісту та обсягу поняття форми правління сучасної держави з урахуванням механізмів взаємодії національних владних інститутів із наднаціональними структурами. Визначено елементи доктринальної оцінки форми правління в умовах глобалізації, зокрема спосіб конституювання публічної влади, участь народу в наданні повноважень органам влади, порядок делегування суверенних прав на наднаціональний рівень та роль судової влади. Акцентується увага на проблемі збереження балансу між національними та глобальними інтересами як ключовому виклику для сучасної держави.

Ключові слова: глобалізація, форма правління, державно-правові інститути, наднаціональні структури, європейська конституційна модель.

Baryska Ya.O. Globalization as a factor in the transformation of the form of government of a modern state.

The article is devoted to the study of the influence of globalization processes on the form of government of a modern state. Globalization is considered as an objective trend of internationalization of various spheres of public life, which has a significant impact on the transformation of state and legal institutions, norms and relations at the global, macro-regional and intra-state levels. The large-scale modernization transformations of the second half of the twentieth century are analyzed, which led to the formation of a qualitatively new geopolitical configuration and led to the transition from a unipolar to a multipolar model of world development. Legal globalization is studied as a process of forming a global system of

legal norms, in which international law, national law and the law of international economic associations are in a state of close interdependence. It is established that the universalization of the state and legal sphere is one of the key dimensions of globalization processes, which is manifested in the harmonization of national legislation with international standards and the recognition of the primacy of international law over national. The universal trends of deconcentration, decentralization and devolution, which are gaining particular relevance in the conditions of a globalized world, are considered. The formation of a “European constitutional model”, common to Western and Eastern European states, which encompasses the principles of constitutional order, provisions on the regulation of state institutions and norms in the field of protection of human rights and freedoms, is analyzed. The need to rethink the content and scope of the concept of the form of government of a modern state is substantiated, taking into account the mechanisms of interaction of national power institutions with supranational structures. Elements of the doctrinal assessment of the form of government in the conditions of globalization are identified, in particular the method of constituting public power, the participation of the people in granting powers to government bodies, the procedure for delegating sovereign rights to the supranational level and the role of the judiciary. The focus is on the problem of maintaining a balance between national and global interests as a key challenge for the modern state.

Key words: globalization, form of government, state and legal institutions, supranational structures, European constitutional model.

Постановка проблеми. Сучасний етап світового розвитку характеризується глибокими трансформаційними процесами, що охоплюють усі сфери суспільного життя. Глобалізація як об'єктивна тенденція інтернаціоналізації економічної, політичної, правової та культурної сфер справляє істотний вплив на державно-правові інститути, норми та відносини на всесвітньому, макрорегіональному й внутрішньодержавному рівнях. Широкомасштабні модернізаційні перетворення, особливо другої половини XX століття, спричинили формування якісно нової геополітичної конфігурації, яка спочатку закріпила однополярну модель світового розвитку, а згодом трансформувалася в напрямі становлення багатопольярного світу. Власне, ці процеси й актуалізують необхідність переосмислення сучасних традиційних підходів до розуміння ключових державно-правових категорій, зокрема форми правління як елемента форми держави.

Глобалізаційні процеси зумовлюють трансформацію національних моделей організації публічної влади, посилюючи взаємозалежність держав та необхідність передачі частини суверенних повноважень наднаціональним інституціям. Водночас ці тенденції породжують нові суперечності та виклики, пов'язані із загрозою підміни національних інтересів глобальними, що може позбавити державу можливості реалізовувати власну стратегію розвитку. Отже, формування т.зв. «європейської конституційної моделі» та поширення універсальних тенденцій децентрації, децентралізації й деволюції вимагають комплексного аналізу впливу глобалізації на форму правління сучасної держави з урахуванням як позитивних, так і негативних наслідків цих процесів.

Виходячи з вищенаведеного **мета статті** полягає у дослідженні впливу глобалізаційних процесів на форму правління сучасної держави та визначенні напрямів адаптації національних моделей організації публічної влади до умов глобалізованого світу.

Стан опрацювання проблематики. Питання впливу глобалізації на державно-правову сферу привертає увагу вітчизняних і зарубіжних науковців. Загальнотеоретичні аспекти глобалізації та її вплив на формування нового світового порядку досліджували Н.П. Гедікова, Ю. Гусєв, Р.В. Войтович, Ю. Шайгородський. Проблематику впливу глобалізаційних процесів на правові системи, правову культуру та правосвідомість розглядали В.В. Власенко, М.Г. Хаустова, О.П. Дзьобань, Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян. Безпосередньо питання впливу глобалізації на форму правління сучасної держави та необхідність коригування обсягу цього поняття були й предметом нашого дослідження (Я.О. Бариська, С.О. Болдіжар та В.В. Лемак). Методологічні засади дослідження форми державного устрою як складової форми держави аналізував В.Л. Толстенко, а політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації – В.М. Співак. Серед зарубіжних дослідників слід відзначити праці Дж. Айкенбері (J. Ikenberry), присвячені проблемам міжнародного порядку, а також П. Герста (P. Hirst) і Д. Томпсона (G. Thompson), які критично оцінюють масштаби глобалізаційних процесів. Водночас, незважаючи на значний науковий доробок, комплексне дослідження впливу глобалізації на форму правління з урахуванням сучасних геополітичних трансформацій потребує подальшого поглиблення.

Виклад матеріалу дослідження. Процеси глобальної модернізації, як засвідчує історичний досвід, породжують нові суперечності та трансформують систему міжнародних відносин. Широкомасштабні модернізаційні перетворення другої половини XX століття, насамперед у 80-х роках, торкнулися всього біполярного світу та спричинили формування якісно нової геополітичної конфігурації. Ця конфігурація закріпила однополярну модель світового розвитку й ознаменувала виникнення глобального світового співтовариства. Такі зміни породили сподівання на побудову суспільства, вільного від різноманітних конфліктів, де внутрішньодержавні, міждержавні та глобальні проблеми вирішуватимуться мирним шляхом із врахуванням національних інтересів усіх учасників міжнародних відносин на засадах загальновизнаних норм міжнародного права. Водночас економічні, соціальні та політичні трансформації, викликані глобальними змінами сучасного суспільства, протягом останніх двох десятиліть посилили залежність окремих держав від інтересів інших країн та коливань глобальної політичної й фінансово-економічної кон'юнктури. Ці процеси стали каталізаторами економічного суперництва та політичного протистояння між розвиненими країнами. Окреслені тенденції, з одного боку, визначили напрями становлення багатопольярного світу, а з іншого – наочно демонструють зростання глобальних загроз і посилення міжнародної нестабільності [1, с. 31].

Після десятиліть домінування однієї чи кількох супердержав світ поступово перетворюється на багатопольярний, хоча деякі країни не залишають своїх псевдоімперських амбіцій та продовжують ностальгувати за СРСР. Економіки, що розвиваються (Китай, Індія, країни Глобального Півдня, Африки й Латинської Америки), відіграють дедалі важливішу роль у глобальній політиці. Технологічні гіганти стають не лише економічними, а й геополітичними центрами впливу і тут, безумовно, перевага США є очевидною [2].

Американський політолог Дж. Айкенбері (J. Ikenberry) цілком справедливо зазначає, що міжнародний порядок не обов'язково має на увазі дії сторін за узгодженими правилами, він може втілювати практику поведінки, якої дотримується найсильніша країна, дії якої в цьому випадку можуть самі по собі ставати правилом як нормою, закріпленою ланцюгом прецедентів. «Сила перетворюється в право, а примус – в борг» [3, с. 19].

Реалією останніх десятиліть виступає глобалізація, під якою зазвичай розуміють об'єктивну тенденцію інтернаціоналізації різноманітних галузей людського життя, що вчиняє переважний вплив на суб'єктів міжнародно-економічних відносин, веде до утворення єдиної міжнародної соціально-економічної, політичної, правової та інформаційної системи. Правова глобалізація, своєю чергою, визначається як процес формування нової, загальносвітової системи правових норм, які організовують і забезпечують глобальну взаємодію в різних сферах життя сучасного суспільства, у процесі якого міжнародне право, національне право, а також право міжнародних господарських об'єднань опиняються в стані тісної взаємозалежності. Глобалізація вчиняє істотний вплив на трансформацію, зміни і модернізацію державно-правових інститутів, норм і відносин на всесвітньому, макрорегіональному і внутрішньонаціональному рівнях, стимулює, прискорює та оновлює процеси універсалізації в галузі права, організації та функціонування держави. При цьому в руслі дії загальних тенденцій глобалізації істотний вплив на поглиблення і розвиток державно-правової універсалізації на національному і міжнародному рівнях становлять процеси сучасної регіональної інтеграції держав у різних частинах світу [4, с. 188].

Глобалізація являє собою багатоаспектне явище, що пронизує всі виміри життєдіяльності сучасного суспільства. Сучасний світовий розвиток визначається інтеграційними процесами, які об'єднують політичну, економічну, культурну, духовну та інші сфери суспільного буття різних країн. На початковому етапі глобалізаційні процеси були зосереджені переважно на формуванні єдиного економічного простору та глобального ринку, однак згодом вони поширилися на інші галузі, включаючи правову сферу. Нині глобалізація перетворилася на предмет юридичних досліджень внаслідок її багатовекторного впливу на правові системи держав. Цей вплив проявляється в гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, уніфікації внутрішньодержавних правових норм, а також у визнанні примату міжнародного права над національним. Правові системи сучасних держав зазнали суттєвих трансформацій під впливом глобалізаційних тенденцій, що зумовило набуття ними нових характеристик і властивостей, стимулюючи їхню подальшу еволюцію [5, с. 9].

У правовій науковій літературі визначається, що «глобалізація істотно впливає на трансформацію, зміну та модернізацію державно-правових інститутів, норм і відносин на всесвітній, макро-

регіональний та внутрішньодержавний рівень, стимулює, прискорює та оновлює процеси універсалізації у галузі права» [6, с. 32]

Універсалізація державно-правової сфери становить один із ключових вимірів глобалізаційних процесів у сучасному світі. Глобалізація справляє значний вплив на перетворення, видозміну та оновлення державно-правових інституцій, нормативних засад і правовідносин на глобальному, макрорегіональному та внутрішньодержавному рівнях, інтенсифікуючи та активізуючи універсалізаційні тенденції у правовій царині. Особливої вразливості до переважно руйнівних наслідків глобалізації зазнають національні правові культури та правова свідомість [7, с. 529].

Питання впливу глобалізаційних процесів на правову сферу суспільного життя має комплексний характер, що необхідно враховувати при формуванні концепції правової політики держави у внутрішньому та зовнішньому вимірах. Отже, пріоритетного значення набувають дослідження актуального стану, напрямів удосконалення та перспектив розвитку національного права й державності у загальному контексті глобалізаційних тенденцій, а також юридично значущих принципів, форм, цінностей і цілей, дотримання яких є необхідним в умовах сучасних глобалізаційних та уніфікаційних процесів у державно-правовій сфері [8, с. 14].

Таким чином, аналіз глобалізаційних процесів, на наш погляд, засвідчує їх багатовимірний та суперечливий характер. З одного боку, глобалізація сприяє формуванню єдиного міжнародного правового простору, гармонізації національних законодавств та поширенню універсальних стандартів у державно-правовій сфері. З іншого боку, ці процеси посилюють міжнародну нестабільність, загострюють економічне суперництво та політичне протистояння, а також створюють загрози для національних правових культур і правосвідомості. Власне, в сучасних умовах, становлення багатополярного світу в умовах трансформації глобального порядку актуалізує необхідність дослідження впливу глобалізаційних тенденцій на інституційні засади організації державної влади, зокрема на форму правління як ключовий елемент форми держави, від ефективності якого залежить спроможність держави адекватно реагувати на сучасні глобальні виклики.

Форма правління є тим інституційним механізмом, через який реалізуються як внутрішньодержавні завдання, так і зовнішньополітичні функції держави в умовах глобалізованого світу. Саме від ефективності організації верховної влади, розподілу повноважень між її гілками та механізмів їх взаємного контролю значною мірою залежить спроможність держави адекватно реагувати на сучасні глобальні виклики. Відтак, аналіз форми правління в контексті глобалізаційних тенденцій дозволяє виявити закономірності адаптації національних моделей організації влади до нових умов міжнародного співіснування та визначити оптимальні шляхи вдосконалення вітчизняної системи врядування.

Варто визнати, що юридична наука досі приділяла недостатньо уваги дослідженню впливу глобалізації на державу та право. Така ситуація викликає занепокоєння, оскільки цей вплив неухильно зростає, позначаючись на характері та функціях держави і права як у внутрішньому, так і в зовнішньому вимірах, а також на їхній взаємодії. Сукупність норм, що формують джерела впливу європейського права на конституційне законодавство східноєвропейських держав, утворює так звану «європейську конституційну спадщину». Зміст цієї спадщини є багатоаспектним і охоплює: систему принципів конституційного ладу, положення щодо регулювання інститутів державної влади, а також комплекс норм у сфері захисту прав і свобод людини. Нині відбувається формування «європейської конституційної моделі», спільної для всього континенту – як для західноєвропейських, так і для східноєвропейських країн [4, с. 190].

Незважаючи на специфіку окремих форм державного устрою, науковці виокремлюють низку універсальних тенденцій, що проявляються в умовах глобалізації. До них належать: деконцентрація, яка передбачає передачу повноважень від центральних органів державної влади до місцевих державних органів нижчого рівня; децентралізація, що полягає у делегуванні повноважень державних органів органам місцевого самоврядування; деволуція, яка означає масштабний перерозподіл повноважень зі зміною статусу територіальних одиниць або створенням особливих територіальних утворень. Зазначені тенденції набувають особливої актуальності в глобалізованому світі, коли ускладнення організації та функціонування державного механізму зумовлює необхідність пошуку нових форм організації публічної влади у частині співвідношення компетенції центральних і місцевих органів, а також узгодження процесів державного управління з механізмами місцевої самоорганізації [9, с. 94].

Належна доктринальна оцінка форми державного правління в умовах глобалізації повинна включати в себе такі елементи: 1) спосіб створення конституційного правопорядку, на підставі

якого функціонує феномен форми правління; 2) участь «народу» в наданні повноважень органам публічної влади; 3) спосіб прийняття рішень стосовно делегування частини суверенних прав держав на наднаціональний рівень; 4) механізм взаємодії владних інститутів в межах різних правових порядків; 5) роль судової влади для забезпечення дієвості моделі відносин суб'єктів верховної влади [4, с. 193].

Сучасний етап державно-правового розвитку характеризується вираженою тенденцією до об'єднання держав. Такі інтеграційні утворення функціонують на всіх континентах, причому в окремих випадках спостерігається їх трансформація у політичні союзи. Глобалізаційні процеси зумовлюють необхідність передачі державами частини своїх повноважень на користь наднаціональних інституцій – міждержавних та міжнародних організацій [10, с. 155].

Зауважимо, одним із ключових викликів суспільного розвитку в умовах глобалізації є заміщення національного інтересу глобальним. Проте національний інтерес ні в якому разі не може бути підмінений глобальним, оскільки це фактично позбавляє національну державу можливості реалізовувати власну стратегію розвитку. На сучасному етапі національний інтерес зазнає настільки суттєвих трансформацій, що вже не може слугувати ефективною основою функціонування національної держави. Заміщення національних інтересів глобальними породжує нові загрози національній безпеці, що підтверджується намаганнями окремих держав підпорядкувати своїм інтересам інші національні держави. Негативними наслідками цього є загострення соціально-політичних та етнічних конфліктів, які порушують динамічну рівновагу системи суспільного розвитку, унеможливаючи її стабільне функціонування [11, с. 4].

Більшість дослідників поділяють поширену позицію щодо неминучості та незворотності глобалізації, її розвитку в напрямі всеохоплюючої взаємозалежності та взаємообумовленості процесів, подій, рішень і форматів та впливу на форму правління [12, с. 66]. Водночас існують і альтернативні погляди. Зокрема, окремі науковці аргументовано доводять, що глобалізація перетворилася на модний тренд, якому протягом останніх десятиліть приділяється надмірна увага. На їхню думку, з одного боку, цей процес не є безпрецедентним у світовій історії, а з іншого – аналіз фінансової, економічної та торговельної сфер засвідчує, що як міжнародні інвестиції, так і торгівля зосереджені переважно в межах Північної Америки, Японії та Західної Європи [14, с. 112].

Отже, вплив глобалізаційних процесів зумовлює потребу в переосмисленні змісту та обсягу поняття форми правління сучасної держави. Форму правління слід розглядати як категорію, що відображає спосіб конституювання, механізми набуття повноважень та організації функціонування публічної влади на національному рівні, включаючи основні інституційні системи разом із судовою владою, а також характер її взаємодії з наднаціональними владними інституціями [4, с. 195]. В умовах глобалізації форма правління виступає інституційним механізмом реалізації як внутрішньодержавних завдань, так і зовнішньополітичних функцій, а її ефективність визначає спроможність держави адекватно реагувати на глобальні виклики. Формування «європейської конституційної моделі» та поширення універсальних тенденцій деконцентрації, децентралізації й деволюції зумовлюють трансформацію національних моделей організації публічної влади. Водночас ключовим викликом залишається збереження балансу між національними та глобальними інтересами, оскільки підміна перших другими створює загрози національній безпеці та позбавляє державу можливості реалізовувати власну стратегію розвитку. Відтак, доктринальна оцінка форми правління в сучасних умовах має враховувати не лише внутрішньодержавні аспекти організації верховної влади, а й механізми взаємодії національних владних інститутів із наднаціональними структурами.

Висновки. Проведене нами дослідження дозволяє сформулювати такі висновки:

глобалізація як об'єктивна тенденція інтернаціоналізації різноманітних сфер суспільного життя справляє багатовимірний та суперечливий вплив на державно-правову сферу. З одного боку, глобалізаційні процеси сприяють формуванню єдиного міжнародного правового простору, гармонізації національних законодавств із міжнародними стандартами та поширенню універсальних принципів організації публічної влади. З іншого боку, вони посилюють міжнародну нестабільність, загострюють економічне суперництво між державами та створюють загрози для національних правових культур і правосвідомості. Становлення багатополярного світу актуалізує необхідність комплексного дослідження впливу глобалізаційних тенденцій на інституційні засади організації державної влади;

форма правління в умовах глобалізації потребує переосмислення як категорія, що відображає не лише внутрішньодержавні аспекти організації верховної влади, а й механізми взаємодії національних владних інститутів із наднаціональними структурами. Доктринальна оцінка форми правління має включати спосіб конституювання публічної влади, механізми участі народу в наданні повноважень органам влади, порядок делегування суверенних прав на наднаціональний рівень, а також роль судової влади у забезпеченні ефективності моделі владних відносин. Формування «європейської конституційної моделі» та поширення тенденцій деконцентрації, децентралізації й деволюції зумовлюють трансформацію національних моделей організації публічної влади в напрямі їх адаптації до нових умов міжнародного співіснування;

ключовим викликом для сучасної держави залишається збереження балансу між національними та глобальними інтересами. Підміна національних інтересів глобальними позбавляє державу можливості реалізовувати власну стратегію розвитку та породжує нові загрози національній безпеці. Відтак, ефективність форми правління в глобалізованому світі визначається її спроможністю забезпечити адекватне реагування на глобальні виклики при одночасному збереженні національної ідентичності та суверенітету. Саме тому, перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз конкретних механізмів адаптації різних моделей форми правління до умов глобалізації з урахуванням досвіду європейської інтеграції та особливостей розвитку вітчизняної системи врядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гедікова Н.П. Новий світовий порядок і роль у ньому України. *Політичні інститути та процеси*. 2023. № 4. С. 31–36. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.5>.
2. Гусев Ю. Зміна світового порядку: виклики та можливості нового часу. *LB.ua*: вебсайт. 21.01.2025. URL: https://lb.ua/blog/yurii_husiev/656324_zmina_svitovogo_poryadku_vikliki.html.
3. Ikenberry J. After Victory. Institutions, Strategic Restrain, and the Rebuilding of Order After Major Wars. 2001. Princeton, N. J. 293 p.
4. Бариська Я.О., Болдіжар С.О., Лемак В.В. Вплив глобалізації на форму правління сучасної держави: до питання коригування обсягу поняття. *Публічне право*. 2013. № 4. С. 188-195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2013_4_25.
5. Власенко В. В. Вплив процесів глобалізації на правові системи сучасності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 9–13. DOI: <https://doi.org/10.32782/392234>.
6. Хаустова М.Г. Глобалізація і її вплив на сутність та соціальне призначення держави. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 4(75). 2013. С. 31-34.
7. Дзьобань О.П. Вплив глобалізаційних процесів на національне право й правову культуру. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 72. С. 529-534. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_72_102.
8. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: *Монографія*. Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань та ін. Х.: Право, 2009. 352 с.
9. Толстенко В.Л. Форма державного устрою як складова поняття форми держави: до методології дослідження. *Наукові праці МАУП*. 2014. Вип. 2 (41). С. 91–97.
10. Співак В.М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації: монографія. Київ: Логос, 2011. 416 с.
11. Войтович Р.В. Глобалізація як новий тип розвитку суспільства й управління в контексті формування нової геостратегічної реальності. *Демократичне врядування : науковий вісник*. 2021. Вип. 2(28). С. 1-9. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jun/28202/dvstattyavoytovich.pdf>.
12. Шайгородський Ю. Глобалізація: неминучість концептуальних змін. *Політичний менеджмент*. 2012. № 3. С. 64–75.
13. Громовчук М.В., Белов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. №3/2022. С. 301-310. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/265072>.
14. Hirst P., Thompson G. Globalization in Question. London: Polity. Press, 1996. 227 p.